Kóplegen shákirtler tayarlap jetilistirdi. K.Tınıbaev 2017-jılı 8-sentyabrde dúnyadan ótti.

Ata-babalarımızdan bizge miyras bolıp kiyatırǵan baqsıshılıq óneri mádeniyatımızdıń rawajlanıwında, baqsılarımızdıń hám de ustazlarımızdıń roli júda joqarı desek adaspaǵan bolamız. Olar óz iskerligin dawam ettiriwde, shákirtler tayarlawda sharshamas eken, kórkem ónerimiz rawajlanıwdan toqtamaydı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Q.Jarımbetov., J.Nzamatdinov., I.Allambergenova. Qaraqalpaq folklorı. Tashkent-2018.
2. Q. Maqsetov. Dástanlar, jırawlar, baqsılar. Nókis-1992.
3. Q.Ayımbetov. Xalıq danalıǵı. Nókis-1988.
4. A.Nadirova. Qaraqalpaq muzıka tariyxı. Tashkent- 2018.
5. A. Erejepov. Baqsı hám dástan atqarıwshılıq tariyxı. Tashkent-2023.

REZYUME. Bul maqalada qaraqalpaq baqsıshılıq mektebiniń tariyxıy rawajlanıwı, ózgeshelikleri hám dástúrlerin úyreniw haqqında sóz etiledi. Baqsıshılıq kórkem ónerinińqaraqalpaq xalqınıń ruwxıy turmısındaǵı ornı, atı belgili baqsılar hám olardıń dóretiwshiligi, baqsıshılıqqa tiyisli tiykarǵı terminler, qaraqalpaq dástanları menen jırları hám baqsıshılıq dástúrleri analiz qılınǵan. Qaraqalpaq mádeniyatınıń ajıralmas bólegi bolǵan baqsıshılıq óneriniń keleshek áwladqa jetip barıwı hám rawajlandırıw máselelerine itibar qaratadı.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada qoraqalpoq baxshichilik maktabining tarixiy rivojlanishi, xususiyatlari va an’analarini o‘rganish haqida so‘z yuritiladi. Baxshichilik san’atining qoraqalpoq xalqining ma’naviy hayotidagi o‘rni, nomi mashhur baxshilar va ularning ijodi, baxshichilikka oid asosiy atamalar, qoraqalpoq doston va qo‘shiqlari hamda baxshichilik an’analari tahlil qilingan. Qoraqalpoq madaniyatining ajralmas qismi bo‘lgan baxshichilik san’atining kelajak avlodga yetib borishi va rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratadi.

SUMMARY. В данной статье речь идет об изучении исторического развития, особенностей и традиций каракалпакской школы бахши. Проанализированы роль искусства бахши в духовной жизни каракалпакского народа, известные бахши и их творчество, основные термины, связанные с искусством бахши, каракалпакские эпосы и песни, а также традиции бахши. Уделяет внимание вопросам передачи и развития искусства бахши, являющегося неотъемлемой частью каракалпакской культуры, будущим поколениям.

SAZ ÁSBAP JÁMÁÁTINDE OQÍW - TÁRBIYALÍQ JUMÍSLAR

Askarova Ziywar Kóshkinbaevna – *docent*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı
Askarova Jamila Niyetbaevna
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanısh sózler: saz ásbap jámááti, háwesker jámáát, dóretiwshi iskerlik, muzıka, sázende, metodika, kórkem óner, kórkem bilimlendiriw, kórkem dóretiwshi.

Ключевые слова: музыкальный коллектив, любительский коллектив, творческая деятельность, музыка, музыкант, методика, искусство, художественное образование, художник.

Key words: musical ensemble, amateur ensemble, creative activity, music, musician, methodology, art, art education, artistic creator.

Dóretiwshilik iskerlik penen shuǵıllanıw insannıń ishki dúnyasına, psixikalıq hám ruwxıy álemine, etikalıq mádeniyatına unamlı tásir etedi. Dóretiwshilik iskerlik processinde onıń páziyletleri qáliplesedi hám kórinedi. Kórkem jámáátlerdiń ámeliy iskerligi sonı kórsetedi, sázendeniń muzıkalıq shıǵarmanı atqarıwdaǵı qatnası, tayarlıqlarda úzliksiz qatnasıwı, koncertlerge shıǵıwı menen óz-ózinen etikalıq hám estetikalıq mádeniyat payda bolıp qalmaydı. Bul processte saz ásbap jámááti aǵzaları oqıw hám tárbiyalıq jumıslar dawamında sistemalı túrde ózleriniń kónlikpe hám qábiletlerin rawajlanıwı, kórkem óner boyınsha bilimlerin keńeytiwi kerek.

Jámááttegi qatnasıwshılar qosıq aytıwdı, saz ásbapta atqarıwdı, oyınǵa túsiwdi úyrenedi, oqıw-tárbiyalıq isler shólkemlestirilmese, bul olardıń

ádep-ikramlılıǵına tásir etiwi múmkin. Bul jaǵday jámááttegi qatnasıwshılardıń ulıwma rawajlanıwı hám tárbiyasına, etikalıq mádeniyatı hám ózin tutıwına kereginshe itibar berilmegenin ańlatadı. Saz ásbap jámáátlerindegi tárbiyalıq isler tómendegi wazıypalardı óz ishine aladı: qatnasıwshılardıń sonıń menen birge, keń tıńlawshılar jámáátiniń kórkem estetikalıq hám etikalıq rawajlanıwına tásir ótkeriw, kórkem ónerdi qáliplestiriw, dóretiwshilik tárepten ósiriw. Sonı aytıw kerek, hár qaysı saz ásbap jámááti óz qatnasıwshıların tárbiyalaw menen birge, kórkem óner arqalı tıńlawshılardı da tárbiyalaydı. Belgili bir joqarı dárejege erisken saz ásbap jámááti keń tıńlawshılar auditoriyasın óz ishine aladı. Olarda belgili estetikalıq talǵam hám mádeniyattı qáliplestiredi. Saz ásbap jámááti sázendesin tárbiyalawdıń bir tárepi onıń sázende retinde tálim alıwı bolsa, ekinshi tárepi shaxs retinde tárbiyalanıwı, ol jaǵdayda estetikalıq, etikalıq páziyletlerdiń qáliplesiwi bolıp esaplanadı.

Joqarıdaǵı eki táreptiń rawajlanıwı ushın muzıkalıq bilimlendiriw hám tárbiyalıq islerdiń ayrıqsha metodikasın islep shıǵıw jáne bul arqalı bul wazıypanı sistemalı túrde sheshiw múmkin. Bunday metodika professional muzıka tálimi menen baylanıslı halda tolıq hám tereń oylanǵan halda islep shıǵılıwı, bunda muzıka teoriyası, solfedjio sıyaqlı arnawlı pánler hám tárbiyalıq jumıslar joqarı maman, professional sázendelerdi tayarlawdıń zárúrli strukturalıq bólimleri bolıp esaplanadı. Háweskerlik jámáátlerinde bolsa jaǵday azmaz basqashalaw. Bul jámáát aǵzaları óz atı menen háwesker bolıp, olar muzıka menen materiallıq mútájliklerin qandırıw, onnan zawıq alıw maqsetinde shuǵıllanadı. Sonnan kelip shıqqan halda oqıw-tárbiyalıq jumıslardı shólkemlestiriwde jámááttiń professional yamasa háwesker ekenligine de áhmiyet beriw kerek. Biraq, házirgi kúnge shekem buǵan baylanıslı metodologiya jetkilikli emes. Bunda uzaq jıllardan berli iskerlik kórsetip kiyatırǵan jámáátlerdiń bay tájiriybesi tiykarında, bul baǵdardaǵı ilimiy izertlewlerdiń nátiyjesin ulıwmalastırǵan halda oqıw-tárbiyalıq islerdiń tolıq hám keń qamtılǵan metodologiyasın jaratıw múmkin. Buǵan baylanıslı tiyisli metodologiyanıń islep shıǵılmaǵanlıǵı, bul jóneliste oqıw ádebiyatlarınıń jetkilikli emesligi kóplegen saz áspab jámáátlerinde oqıw-tárbiyalıq islerdiń kerekli dárejede alıp barılmaǵanlıǵına alıp keldi. Háweskerlik jámáátlerde oqıw-tárbiyalıq isler bir process bolsa-da, basshı óz iskerliginde bul eki tárepti parıqlawı zárúr. Háweskerlik jámáátlerinde oqıw-tárbiyalıq jumıslardı alıp barıw túrli forma hám usıllardan paydalanıwdı talap etedi. Oqıw tárbiyalıq jumıslardı shólkemlestiriwde shártli túrde eki tiykarǵı hám qosımsha sırtqı kórinislerge iye bolıw múmkin.Tiykarǵı sırtqı kórinislerge tómendegiler kiredi: muzıka tıńlaw, onı analiz etiw, gazeta hám jurnallardaǵı muzıkaǵa tiyisli maǵlıwmatlar menen tanısıw. Bunday jumıslar pútkil orkestr jámáátin qamtıp alıwı múmkin. Bul process tayarlıq waqtında hám onnan keyin de dawam etiwi múmkin. Tema hár qıylı bolıwı múmkin. Kompozitor yamasa kompozitordıń dóretiwshilik iskerliginen tartıp, muzıka kórkem ónerinińulıwma máseleleri, onıń socialliq ómirge tásiri hám basqalar. Háweskerlik jámáátlerinde oqıw - tárbiyalıq jumıslardı shólkemlestiriwdiń qosımsha formalarına bolsa koncertlerge, muzıkalıq spektakllerge mádeniyat hám kórkem-óner bilim jurtları muzıka fakultetlerine, muzıkalıq filmlerdi tamasha etiwge jámáátlik tárizde keliw hám basqa sol sıyaqlı táreplerdi kirgiziw múmkin. Bul ilájlardı tayarlıqtan bos waqıtta ótkergen maqul. Jámáát aǵzaları tayarlıqtan bos waqıtta ǵárezsiz tárizde muzıka sawatlı adamlardı kóbeytiw, dirijyorlıq kórkem - óner salasınıń ulıwma máseleleri haqqında maǵlıwmat alıwı múmkin. Hár bir basshı tájiriybesinen kelip shıqqan halda óz metodınan paydalanadı. Sonıń menen bir qatarda jámáát aǵzalarınıń tayarlıqlarǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın rawajlandırıw, olardıń belsendiligin asırıw ushın oqıw-tárbiyalıq jumıslarda qollanılatuǵın metodlardı turaqlı túrde jańalap, bayıtıp barıw zárúr. Barlıq metodlardı tómendegishe klassifikaciyalaw múmkin:

1. Kórkem - dóretiwshi
2. Kórkem - bilimlendiriw
3. Óz - ózin tárbiyalaw metodları.

Shıǵarmalardı úyreniw hám atqarıwda tiykarınan kórkem atqarıwshı usıl qollanıladı. Olar járdeminde ritmikalıq atqarıw, ansambl bolıp atqarıw hám shıǵarmanı kórkem tárepten ańlatpalı atqarıw qábiletleri rawajlanadı. Kórkem bilimlendiriw usıllardan lekciyalarda, ushırasıwlarda, koncertlerde paydalanıladı. Óz - ózin tárbiyalaw metodı jámáát aǵzaları muzıkalıq shıǵarmanı ǵárezsiz úyrenip atırǵanda, kórkem kitaplar oqıw waqtında, úy wazıypasın atqarıp atırǵan waqıtta qollanıladı. Solay etip, atqarıwshılar tayarlıq waqtında muzıka, kompozitor haqqındaǵı maǵlıwmatlardı alıwı, muzıkalıq miynettiń audio jazıwın tıńlawı múmkin. Bunda kórkem - bilimlendiriw hám kórkem atqarıw usılları bir waqıttıń ózinde qollanıladı. Háweskerlik jámáátinde tárbiyalıq islerdi eki jóneliste ámelge asırıw múmkin. Olardan biri jámáát aǵzalarında juwapkershilik sezimin qáliplestiriw, shınıǵıwlarǵa úzliksiz túrde

qatnasıw zárúrligi, ózin tutıw mádeniyatı, etikalıq hám estetikalıq temalardağı sáwbetler, lekciyalardı óz ishine aladı. Usı jumıslar turaqlı túrde ámelge asırıladı. Taǵı bir jónelis pedagogikalıq processtiń hasası esaplanǵan muzıkalıq-bilimlendiriw jumıslar menen baylanıslı. Bunda tárbiyalıq isler oqıw jumısları menen birgelikte pútin bir pedagogikalıq processti quraydı. Eki jónelis te bir-biri menen óz ara baylanıslı bolıp, olardıń maqseti muzıkalıq maǵlıwmatqa iye etikalıq jaqtan jetik sázendelerdi tayarlawdan ibarat. Hár bir basshı óz jámáát aǵzalarınıń jas quramı, tayarlıq dárejesi, kórkem oylawınıń rawajlanıw dárejesi, sázendelerdiń kórkem ónerge bolǵan qızıǵıwshılıǵın hám orkestr aldında turǵan wazıypalardı esapqa alǵan halda oqıw-tárbiyalıq islerdiń metodların tańlaydı. Mısalı, oqıw-tárbiyalıq islerdi shólkemlestiriwdiń birinshi basqıshında dirijyor háwesker orkestr sázendelerin tayarlıq waqtında qollap-quwatlawı jáne bul arqalı olardı az-azdan jámáátlik atqarıwshılıqqa qızıqtırıp barıwı kerek. Álbette, háwesker jámáát penen islew processinde bul jumıs ańsat keshpeydi. Bara-bara jámáát aǵzalarınıń saz áspablar hám orkestr atqarıwshılıǵına bolǵan qızıǵıwshılıǵı artadı. Basshınıń wazıypası áne sol qızıǵıwshılıqtıń joǵalıp ketiwine jol qoymaw, bálki onı hár tárepleme rawajlandırıw hám bekkemlew bolıp tabıladı. Onıń ushın háwesker saz áspab jámááti basshısı birinshi sabaqlardan aq orkestr aǵzaların muzıkanıń tilsimli dúnyasına tartıwı hám olarda bul haqqında oyda sáwlelendiriwdi payda ettire alıwı kerek. Bul jaǵdayda basshı belgili bir muzıkalıq shıǵarmanı tańlap, onı analiz etip beriwi, shıǵarma avtorınıń dóretiwshilik iskerligi, onıń bul shıǵarma arqalı neni ańlatpaqshı ekenligin tárıyiplep beriwi kerek.

Keyingi basqıshlarda anıǵıraq, orkestr sázendeleriniń talǵamı hám muzıkanı qabıllaw qábiletleri jetkilikli rawajlanǵannan keyin oqıw-tárbiyalıq islerdiń basqa metodların qollaw múmkin. Bunda jámáát aǵzalarına muzıkanı tıńlawdan aldın belgili sorawlar qoyıladı. Muzıkanı tıńlaǵannan keyin orkestr aǵzalarınıń hár biri ǵárezsiz túrde bul sorawlarǵa juwap beredi. Olar tómendegishe kóriniste bolıwı múmkin:

- Sizińshe, usı muzıkalıq shıǵarma neni ańlatadı?
- Bul muzıkanı tıńlaǵanda neni sezdińiz?
- Muzıka tıńlaw sizge ne berdi?

Joqarıdağı sorawlarǵa juwap beriw ushın tıńlawshı tıńlaǵan muzıkasına munásábetin tek ǵana anıq belgilep alıwı, bálki onı intellektual tárepten ańlatpalap alıwı zárúr. Oqıw-tárbiyalıq jumıstıń usı procesi ózinde bir-biri menen baylanıslı bolǵan eki tárepti sáwlelendiredi:

1. Jámáát aǵzalarınıń muzıkalıq shıǵarmanı tıńlawı hám analizi.
2. Olardıń muzıkalıq-teoriyalıq bilimlerdi iyelewi.

Muzıkanı tıńlaw hám analiz etiw háwesker jámáát aǵzalarınıń ulıwma dúnyaǵa kóz qarasın keńeytiw, muzıkalıq esitiw qábileti, onı aqıl etiw hám bahalaw dárejesin asırıw, kórkem atqarıw sheberligin rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Tıńlap analiz etiwde tek ǵana orkestr repertuarına kirgizilgen shıǵarmalardı, bálki sázendelikke endi qádem qoyǵan jámáát aǵzaları ushın túsinikli bolatuǵın basqa shıǵarmalardı tańlaw kerek. Bul tárepleriniń barlıǵı háwesker orkestr sázendesiniń hár qanday muzıkalıq shıǵarmanı tuwrı túsiniw hám bahalaw qábiletin rawajlandıradı. Oqıw-tárbiyalıq jumıslar processindegi bunday wazıypalar jámáát aǵzalarınıń estetikalıq talǵamı, oylawı, sezimi hám etikalıq mádeniyatın qáliplestiriwde nátiyjeli usıllardıń birine aylanıwı múmkin.

Sonı da atap ótiw kerek, saz áspab komandasınıń iskerliginde oqıw-tárbiyalıq isler tuwrı hám úzliksiz alıp barılsa, ol jámááttegi sázendelerdiń etikalıq tárepten tárbiyasına unamlı tásir tiygizedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Q.Qobılqoriev Oqıw qollanba.- Tashkent 2022-jıl.
2. Áspitov E. “Dirijorlıq” sabaqlıq.- Tashkent: “Ózbekstan filosofları milliy jámiyeti” baspası, 2008-jıl.
3. Áspitov Ó., Beknazarov X. “Áspabshunoslik” sabaqlıq.- Tashkent: “Turon -Íqbol” baspası, 2018-jıl.
4. Áspitov Ó. “Ásbapshunoslik” (Orta arnawlı tálim mekemeleri ushın oqıw-qollanba) Tashkent: 2004-jıl.
5. Petrosyants A. “Instrumentovedenie” T.: 1990 -jıl.

REZYUME. Saz ásbap jámáátleriniń ayrıqshalıǵı, olarǵa basshılıq etiwdıń teoriyalıq tárepleri, saz ásbap jámáátleri menen islew metodikasınıń zárúrli tárepleri ashıp berilgen. Saz áspab jámáátlerinde dóretiwshilik iskerliktiń insannıń ruwxıy álemine, etika estetikalıq mádeniyatına, ishki dúnyasına unamlı tásir etiwi haqqında sóz etiledi. Saz ásbap hám háweskerlik jámáátlerinde oqıw-tárbiyalıq jumıslardı alıp barıw túrli forma hám usıllardan paydalanıwdı talap etiledi.

РЕЗЮМЕ. Раскрыты особенности инструментальных коллективов, теоретические аспекты руководства ими, а также необходимые аспекты методики работы с инструментальными коллективами. В музыкальных коллективах говорится о положительном влиянии творческой деятельности на духовный мир человека, его этическую, эстетическую культуру и внутренний мир. Проведение учебно-воспитательной работы в музыкальных и любительских коллективах требует использования различных форм и методов.

SUMMARY. The specifics of instrumental ensembles, the theoretical aspects of their management, and the necessary aspects of working with instrumental ensembles are revealed. In musical ensembles, the positive impact of creative activity on a person's inner world, ethical and aesthetic culture, and inner world is discussed. Conducting educational activities in musical instruments and amateur groups requires the use of various forms and methods.

QARAQALPAQ TEATR KÓRKEM ÓNERINIŃ TIYKARSHÍSÍ-ÁBDIRAMAN ÓTEPOV

Biybinaz Bakhieva – *oqıtıwshı*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı
"Aktyor sheberligi" kafedrası

Tayanısh sózler: "Tań nurı" truppa, "Jezdejan", "Sháleke bay", qaraqalpaq kórkem óneri, "Ábdiraman orıs".

Ключевые слова: Труппа "Тонг нури", "Жездежан", "Шалеке бай", "Каракалпакское искусство", "Абдираман русский".

Key words: "Tań nuri" troupe, "Jezdejan," "Sháleke bay," Karakalpak Art, "Abdiraman rus".

Qaraqalpaq teatrınıń dáslepki jaǵdayı júdá awır keshken. Tiykarınan hayal-qızlardıń teatr saxnalarında joqlıǵı hám de hayal-qızlardıń saxnada rol oynawı úlken tosqınlıqlarǵa ushraǵan. Sol sebepten dáslepki spektakllerde hayal qızlarımızdıń rollerin er adamlar atqarǵan. Usınday etip birinshilerden qaraqalpaq saxnasında hayallardıń ornına hayal bolıp rol oynap qaraqalpaq saxna óneriniń rawajlanıwına úlken úlesin qosqan aktyor, Qaraqalpaq teatrına tiykar salıwshılardıń biri Ábdiraman Ótepov - Qaraqalpaq kórkem óneri tarıyxında jarqın bet ashqan, el arasında óziniń pidayılıǵı, potencialı hám óshpes saxnalıq shıǵarmaları menen hámmemizge belgili.

Qaraqalpaqstanda teatr ónerin tuńǵısh baslawshılardıń biri, dramaturg, aktyor hám rejissiyor Ábdiraman Ótepov 1905-jılı Qaraqalpaqstan Respublikası, Qońırat rayonında, ápiwayı diyqan shańaraǵında dúnyaǵa kelgen. Jaslıǵınan xalıq awızeki dóretiwshiligine, muzıka hám saxna kórkem ónerine qızıqqan. Ábdiraman jas bala waqıtlarında ákesi Ótep Aral teńiziniń shıǵıs jaǵalawına kóship kelip, balıq óndiriwshi bay Berezneskiyge balıqshı bolıp jallanadı hám baydıń qol astında jumıs isleydi. 1916-jılı Ábdiraman endi ǵana 10 jas waqtında ákesi qaytıs boladı hám erte ákeden jetim qaladı. Solay etip ol er jete kele orıs tilin ádewir mengerip, evropasha kiyine baslaydı. Sonıń ushın adamlar oǵan "Ábdiraman orıs" degen laqapta beredi. 1920-jılı Ábdiraman Qońıratqa qaytıp keledi hám kórkem háweskerler dógereklerine belsene qatnasadı.

1920-1930-jıllar Qaraqalpaqstannıń mádeniy turmısında túpkilikli ózgerisler baslanǵan dáwir boldı. Sovet hákimiyatınıń ornatılıwı menen sawatsızlıqqa qarsı gúres, jańa turmıs tárizin úgit-násiyatlaw hám xalıqtı mádeniy-aǵartıwshılıq jaqtan oyatıw háreketleri teatr kórkem ónerinde de óz kórinisin taptı. Teatr ápiwayı tamasha emes, al xalıqtı tárbiyalawshı, sanasın oyatıwshı qural sıpatında qaralǵan. Áne usı sociallıq fon Ábdiraman Ótepov sıyaqlı dóretiwshiler jetisip shıǵıwına sebep boldı. Olar teatrdı xalıqtıń dárti hám tileklerin saxnaǵa alıp shıǵıw quralı sıpatında qabıl etti. Dáslepki jumısı xalıq arasında dramalıq toparlar, yaǵnıy dógerekler shólkemlestiriw menen baslaǵan. Ol kórkem ónerdi tek tamasha sıpatında emes, al xalıqtı oqıtıw, tárbiyalaw, oyatıw quralı dep bilgen. 1922-1924-jılları xalıq arasında kishi saxna kórinisleri turmıstan alınǵan jaǵdaylardı sáwlelendiriwshi spektakller menen shıǵa basladı. Ol Qońırattaǵı teatr dógerekleri ushın "Jezdejan", "Zindan", "Jasırın móldek", "Hásiret ıshqında", "Jalqaw dıyqan", "Asxana" atlı óziniń dáslepki saxnalıq shıǵarmaların, sonday-aq qosıqların jaza baslaydı hám bul shıǵarmaları jáne de usı sıyaqlı intermediyaları hám kishi kólemli piesaları menen bayıǵan. Bul piesalar arqalı ol xalıqtı oylandırdı, kúldirdi, tárbiyaladı. Hár bir shıǵarma óz dáwiriniń áhmiyetli mashqalalarına juwap edi. Ol tek aktyor